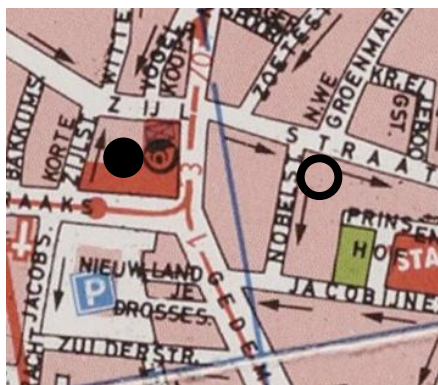

Zijklooster / Zijkkerk / Maatschappij tot Nut van 't Algemeen / Postkantoor 3/ Stadskantoor Zijlpoort

Inhoudsopgave

1	Zijklooster en Zijkkerk	1
2	Departement Haarlem van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen	6
2.1	Oprichting.....	9
2.2	Organisatie	10
2.3	Gebouwen in Haarlem.....	11
2.4	Activiteiten in Haarlem.....	11
2.5	Einde van activiteiten in Haarlem.....	13
2.6	Huidige Maatschappij tot Nut van 't Algemeen	14
3	Postkantoor 3.....	14
3.1	Aanloop tot de bouw.....	21
3.2	Bouw van het complex	21
3.3	Verbouwingen in de jaren 30 van de 20 ^e eeuw.....	22
3.4	Verbouwingen in de jaren 60 van de 20 ^e eeuw.....	22
3.5	Verbouwingen in de jaren 70 van de 20 ^e eeuw.....	23
3.6	Reorganisatie en vertrek van de PTT in 2009	23
4	Stadskantoor Zijlpoort met in pandige sportschool.....	25
5	Bibliografie uitgebreid.....	26

Locatie: Gedempte Oude Gracht tussen Zijlstraat en Raaks

● Postkantoor 3, tevens locatie van Zijklooster en Haarlems Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en Stadskantoor Zijlpoort

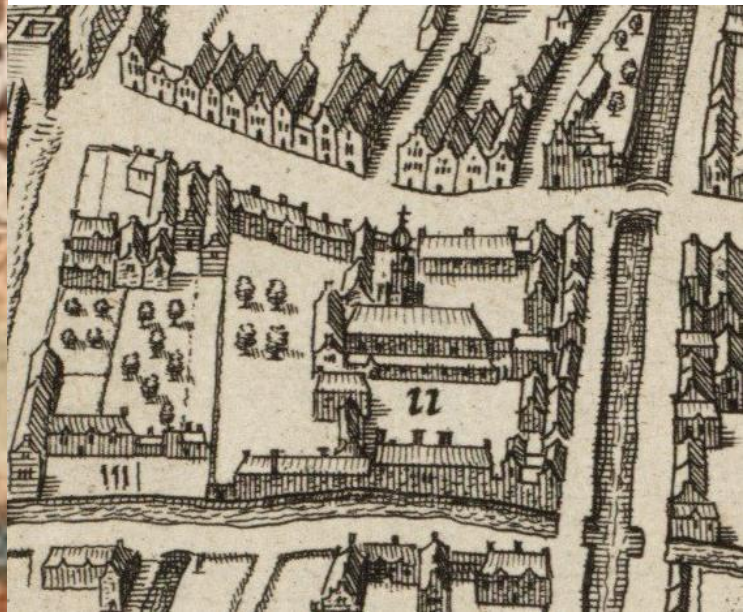
○ Postkantoor 2

1 Zijklooster en Zijkkerk

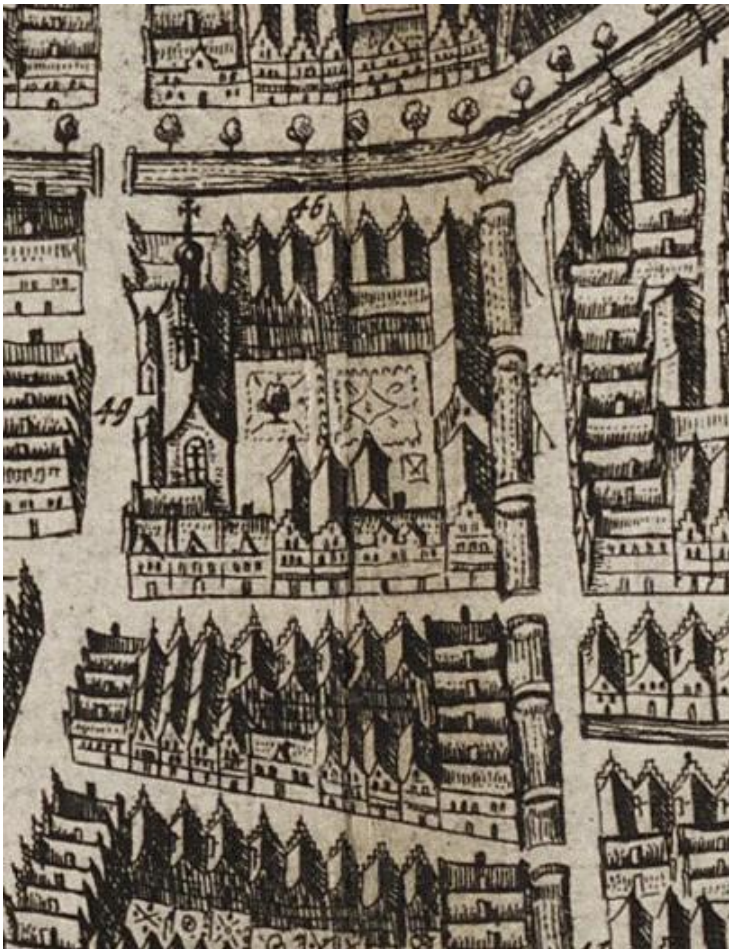
Het Zijklooster was één van de grotere kloosters en het grootste vrouwenklooster in Haarlem. Met zijn toren was het eeuwen lang een markant punt aan de westkant van de binnenstad.

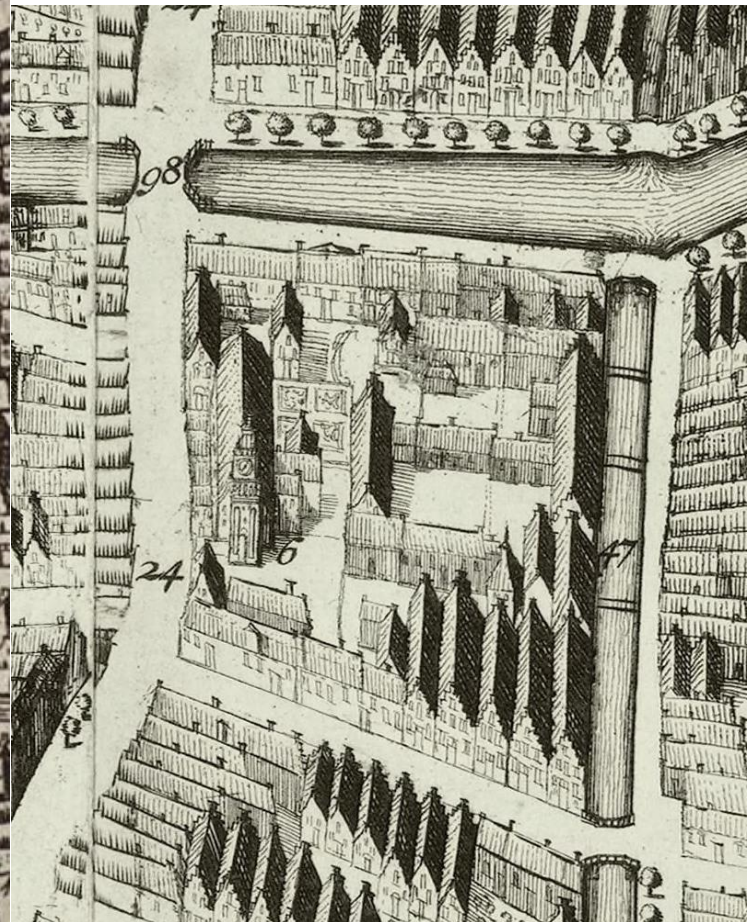
NL-HlmNHA_560_002423 ; J. van Deventer, ca. 1560;Kaart van Haarlem, Uitsnede Zijklooster eo **N.B. Het noorden ligt boven !!!**

NL-HlmNHA_51000373_XL ; Th. Thomasz., ca. 1578; Uitsnede Zijklooster eo. **N. B. Het noorden ligt boven !!!** Hier is duidelijk zichtbaar, dat het kloosterterrein tot vlak bij de Zijlpoort liep !!!

NL-HlmNHA_560_000796_G ; P. Wils; 1646; Uitsnede Zijklooster. **N.B. Het noorden ligt links !!!** Het kloosterterrein is hier flink ingekort

NL-HlmNHA_51001152(01) ; R. de Hooghe ; 1688 ; Uitsnede Zijklooster. **N.B. Het noorden ligt links !!!** Het kloosterrein is hier flink ingekort

NL-HlmNHA_1100_KNA006004022 ; J. Pannebakker ; 1817 ; Zijlstraat net oostelijk van Korte Zijlstraat, richting oost op Zijklooster

NL-HlmNHA_1100_KNA006001069 ; J. Pannebakker ; 1814 ; Witte Herenstraat, gezicht richting zuid op het Zijklooster

DSC_00025219 ; AV ; 10-5-2021 ; Idem als boven

DSC_7825 ; AV ; 2-8-2017 ; Idem als boven

Museum Catharijneconvent; Utrecht, foto Ruben de Heer. Download 15-4-2021. Bladzijden uit het Breviarium van Beatrijs van Assendelft. Een Breviarium = Brevier = Gebedenboek. Beatrijs van Assendelft is in 1485 ingetreden als non in het Zijklooster in Haarlem. Het brevier wordt gedateerd rond 1485. Het is gemaakt door Hemelvaart Meester (illustrator, Delft) en Meester van de Adair Getijden (illustrator) en Meester van Herman Droem (illustrator). Het getijdenboek is gemaakt op perkament. In de voorstelling is Maria afgebeeld als een jong, nederig meisje. De bladzijden zijn versierd met bloemen, zoals madeliefjes, anjers et cetera. Dit zijn symbolen voor Maria. De acanthusbladeren symboliseren het eeuwige leven. (Tekst grotendeels afkomstig van Museum Catharijneconvent)

Het in de volksmond Zijklooster genoemde klooster had als officiële naam: “Klooster van Susteren der Heilige Maria ter Zijl”. Zijl is oud-nederlands voor sluis. Deze lag halverwege de Raaks. Zijlstraat, Zijlvest en Zijlsingel zijn hier ook naar vernoemd. Zie aldaar.

Het is onbekend wanneer het Zijklooster precies gesticht is. Het wordt op 17 september 1372 voor het eerst genoemd in een giftbrief. Het gaat dan om een stichting voor ongehuwde vrouwen en weduwen, die leefden als begijnen. Zij woonden toen in een huis in de Zijlstraat. Sommigen zien 1372 als stichtingsjaar. In 1385 blijkt er ook nog een kapelletje gewijd aan Sint Franciscus bij te horen. In een paar stappen ging het van een Begijnhuis naar een gewoon klooster toe. Op hun weg naar erkenning door het geestelijke en wereldlijke gezag was graaf Aelbrecht van Beieren in 1399 als eerste bereid hun bescherming te bieden. In 1404 gingen de begijnen over naar de derde regel van Sint Franciscus, waardoor zij lekenzusters(zeer vroom als nonnen levende vrouwen, maar geen echte kloosterlingen met bijbehorende geloften) bleven. Toch betekende dit erkenning door de bisschop van Utrecht. In 1407 heeft de Haarlemse stadsregering nog enkele zaken ten aanzien van deze zusters vastgelegd. In 1428 volgde de stap naar de (tweede) regel van Augustinus. Hierdoor werd het een gewoon klooster met het afleggen van eeuwige geloften en ook nog insluiting(clausuur). In principe mocht men hierdoor het klooster niet verlaten. Daarom is het opmerkelijk, dat vanaf 1453 de nonnen zich bezighielden met de ziekenverzorging in het Elisabeth Gasthuis. Hiervoor moesten ze toch echt het klooster uit. Na 1431 werd het klooster onderdeel van het Kapittel(klooster) van Sion.

Het klooster had zijn inkomsten uit talrijke schenkingen en legaten. Vaak ging het om geld, rente, een huis of een stuk land. Toch verlangden de schenkers vaak iets terug: het doen lezen van memorie-missen of begrafenissen in het klooster. Spinnen, weven en borduren vormden ook een

bron van inkomsten, maar zoals gewoonlijk leidde dat toch tot wrevel met het Weversgilde, dat zich van omzet beroofd zag. Ook verdiende het klooster geld door 12 vaste kostgangsters, die in het klooster mochten wonen. In de loop van de 15^e eeuw verwierf het klooster een aanzienlijk grondgebied in Midden- en Zuid-Kennemerland. Ook in het klooster werd geïnvesteerd en vonden er uitbreidingen plaats. Zo werd in 1421 de kapel door een kerk vervangen en werd de kerk in 1457 nog verder vergroot. Toch was dit niet genoeg. Zo was er geen ruimte om zieke nonnen apart te leggen en goed te verzorgen. Tussen 1439 en 1496 werden acht aangrenzende huizen met erven aangekocht om het kloosterterrein naar het westen (enige mogelijkheid gezien omringende grachten en straten) uit te breiden. Dit zorgde voor een probleem, omdat het klooster aan de westkant begrensd werd door een steeg (eigendom van de stad) met een brug over de Raaks. Door de voorgenomen uitbreiding aan de westelijke zijde van de steeg, kwam deze steeg midden op het kloosterterrein te liggen, terwijl deze steeg druk gebruikt werd door boeren aan de overkant van de Raaks (Alhoewel Haarlem een stad was, had het zeer lang nog een landelijk karakter!). Het klooster stelde de stad een grondruil voor. Als het klooster de beschikking over deze steeg zou krijgen, kreeg de stad een strook grond langs de Oude Gracht en een nieuwe brug over de Raaks. Dit kon, omdat het klooster direct aan het water van de Oude Gracht grensde. Deze nieuwe verbinding zou dienen ter vervanging van de vervallen steeg aan de westkant van hun terrein. Op 14 mei 1493 ging de stad akkoord met deze ruil. Toen kreeg het klooster zijn grootste omvang, die op het bovenstaande kaartfragment van Thomas Thomaszn. van rond 1578 te zien is. Op deze kaart kan men zien, dat de kerk centraal op het terrein gelegen was. Ten zuiden van de kerk lag het kerkhof met daaromheen de kloostergebouwen. Hieronder waren een kapittel- en spreekzaal, slaapzaal, ziekenzaal en eetzaal. De ingang van het klooster lag in de Zijlstraat. Nog in 1553 werd de eetzaal (refter) vernieuwd en kreeg die zaal een fraai glas in loodraam, dat door de stad geschonken werd. Enige decennia later trad de hervorming in en was het afgelopen met het klooster. Op 23 mei 1577 werden alle kloosters met hun erf en grond vervallen verklaard en in 1581 kwamen ze in eigendom van de stad. De kloosterlingen moesten het voortaan doen zonder klooster, maar met een schamele uitkering (alimentatie), geschonken door de stad. In 1581 waren er nog 20 kloosterlingen. Vermoedelijk lag gemiddeld het aantal personen in het klooster tussen de 20 en 40.

Sommige bewoonsters van het klooster waren van adellijke komaf. In dit opzicht is vooral Jonkvrouw Beatrijs van Assendelft bekend. In 1485 trad zij in het klooster in als non. Waarschijnlijk bij intrede in het klooster, schonk zij een belangrijk werk aan het klooster. Dit werk is een zogenaamd Brevier. Dat is een gebedenboek met gebeden, die een geestelijke dagelijks moet bidden. Hierboven zijn een paar bladzijden ervan afgebeeld. Dit brevier wordt beschouwd als een hoogtepunt van middeleeuwse kunst en bevindt zich momenteel in het Museum Catharijneconvent in Utrecht. Uiteraard zitten de afbeeldingen vol symboliek. Het wordt gedateerd rond 1485 en is gemaakt in Delft. Omdat Beatrijs een zwakke gezondheid had, was ze vrijgesteld van vasten en nachtelijke gebeden.

Al snel na 1581 werd een deel van het klooster door de stad verkocht. Het overblijvende deel werd tijdens de jaren 1582-1589 kosteloos door de stad in gebruik afgestaan aan Paltsgravin Amalia, hertogin van Beieren, weduwe van Hendrik van Brederode. In 1590 werd dit resterende deel van het klooster verkocht, zodat alleen de kerk in bezit van de stad bleef. Op de afgestoten kloosterterreinen werden woningen gebouwd. Op bovenstaande kaartfragmenten uit de 17^e en de 18^e eeuw kan men dit proces volgen.

Tussen 1590 en 1600 deed de kerk dienst als onderkomen voor militairen. Verder was de kerk de eerste decennia van de 17^e eeuw in gebruik als munitiedepot. Toch moet het toen een belangrijk gebouw geweest zijn. Tegelijkertijd met de bouw van de toren van de Nieuwe Kerk in 1613 kreeg de kerk van het Zijklooster ook een nieuwe toren. Beide torens zijn ontworpen door Lieven de Key. De toren van het Zijklooster was weliswaar iets kleiner en eenvoudiger uitgevoerd dan de toren van de Nieuwe Kerk, maar was nog altijd een fraai en zeer gewaardeerd bouwwerk. Dit blijkt ook wel uit de vele prenten, die ervan in omloop zijn. In die tijd hadden de meeste mensen geen uurwerk in huis, zodat de nieuwe toren met zijn uurwerk en klok van belang was voor zijn

omgeving. Na het gereedkomen van de Leidsetrekvaart in 1657 gebruikten de reizigers en trekschuiten van deze trekvaart het uurwerk en de klok van de toren van het Zijklooster als tijdsaanduiding. Al aan het einde van de 16^e eeuw moet de toenmalige kerktoeren al een uurwerk gehad hebben. Na de eerste decennia van de 17^e eeuw is het gebouw door de regenten van het Diaconie- en Aalmoezeniershuis gebruikt als turfopslag voor de armen. In 1795 kwamen er weer veranderingen door de komst van de Fransen. In 1797 werd de kerk nog gebruikt door de milite en de commissie voor garnizoenszaken. Maar rond 1800 was de kerk al gedegradeerd tot paardenstal van de cavalerie. Onderwijl sloeg het verval toe. Begin 19^e eeuw oordeelde men, dat herstel niet meer mogelijk was. Zodoende volgde sloop in de winter van 1817-1818, nadat de cavalerie op zijn kazerneterrein een nieuwe paardenstal had gekregen en men geen andere bestemming voor de kerk kon vinden. De Haarlemse kunstenaar Jan Pannebakker heeft in de nadagen een aantal afbeeldingen van deze kerk gemaakt, waarvan een tweetal hierboven weergegeven is. Van deze prenten zijn gravures gemaakt en vele afbeeldingen verspreid. Men moet de sloop toch als een verlies gezien hebben. De sloop van deze fraaie toren is niet minder dan een treurige gebeurtenis voor de Nederlandse architectuurgeschiedenis. Lange tijd zijn er nog bouwfragmenten van het klooster aan de achterkant van huizen bewaard gebleven. In 1874 waren deze fragmenten nog zichtbaar. Wanneer deze fragmenten nu precies verdwenen zijn is niet duidelijk, maar in 1919 is het grootste deel van het bouwblok gesloopt voor de bouw van het nieuwe postkantoor. 1919 zal dan ook wel de uiterste bestaansdatum van deze fragmenten geweest zijn.

2 Departement Haarlem van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

NL-HlmNHA_51000390-4_G ; W.C. van Baarsel/ F.J. Nautz, 1822-1837 ? ; Uitsnede Zijklooster en Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Het donkere gedeelte bij de gekantelde Q is de School en Vergaderkamer van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen.

NL-HlmNHA_51001590_02 ; Bureau Openbare Werken Haarlem ; 1914 - 1916 ; Kaart van Haarlem met geplande uitbreidingsplannen. Uitsnede Postkantoor 3 en omgeving. Op de rechterhelft ziet men in het donkergekleurd de hoofdgebouwen van het Nut. Volgens bron (Helsloot, 1989) blz. 36 en kadastrale kaart van 1897 geeft de zwarte lijn de daadwerkelijke percelen in bezit van het Nut aan.

Hieronder volgen een paar afbeeldingen van gebouwen van het Nut. Allereerst aan de Raaks, dan de Gedempte Oude Gracht en ten slotte de Zijlstraat.

NL-HlmNHA_1100_KNA006008519 ; Uitgeverij Gebroeders van R. ; 1900 ; Gezicht richting noordoost op de oostelijke helft van de noordzijde van de Raaks met de Nutskweekschool voor onderwijzeressen

Noord Hollands Archief, KNA006012237 ; J. Stevens (Fotobureau Stevens) ; 1939 ; Vergelijkbare positie als foto links. De uitbreiding van het postkantoor rond 1939 is herkenbaar aan de lichtere kleur van de dakbedekking en de natuurstenen plint bij het trottoir

NL-HlmNHA_54008459_0 ; B. Zweers ; ±1916 ; Gedempte Oude Gracht. Gezicht richting noordwest op de hoek met de Raaks(links), waar in 1922 het nieuwe postkantoor opgeleverd zou worden. Geheel links ziet men het dak van de Nutskweekschool voor onderwijzeressen aan de Raaks. Hier ziet men het Nutscomplex, alleen het gebouw links van het hoekhuis hoorde niet bij de Nutsbezittingen.

DSC_6628 ; AV ; 2-7-2017 ; Vergelijkbare locatie als foto links. Voorgevel van het voormalige hoofdkantoor met voormalige hoofdingangen.

NL-HlmNHA_54018152 ; B. Zweers ; 1918 ; Zijlstraat bij kruising Nassaulaan, gezicht richting west. (NHA had abusievelijk 1915 als jaartal vermeld). Complex vlak voor de sloop

DSC_00021104 ; AV ; 15-10-2019 ; Vergelijkbare situatie als op foto links. Pal rechts van het midden de nooit voltooide toren

NL-HlmNHA_1100_KNA006008031 ; ? ; 1905 ; Zijlstraat, gebouw van het Departement Haarlem der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Hier werden van 1872 tot 1911 de zittingen van de
© André Vollbehre IKHStadskantoorZijlpoort.docx 29-7-2023

DSC_00025207 ; AV ; 10-5-2021 ; Lange Veerstraat 16, het laatste hoofdgebouw van het Nut van 1918-1975. Hier ziet men onder de dakkapel het borstbeeld van oprichter Jan

(Nuts)Spaarbank gehouden. Dit is het huis naast het hoekhuis op de foto erboven. Op die foto linksboven zijn de tekens van de Maatschappij al verwijderd.

Nieuwenhuyzen, overgebracht van het gebouw op de foto links

DSC_00025206 ; AV ; 10-5-2021 ; Lange Veerstraat 16, borstbeeld van oprichter Jan Nieuwenhuyzen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Momenteel (2021) bestaat de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen 237 jaar. Dit is niet zomaar even in het kort samen te vatten. Hieronder volgt dan ook een overzicht van de hoofdpunten: Oprichting, Organisatie, Gebouwen, Activiteiten, Einde activiteiten in Haarlem en het Huidige Nut.

2.1 Oprichting

In de jaren 80 en 90 van de 18^e eeuw waren er grote veranderingen in de samenleving. Er was een hang naar ontwikkeling van de gewone bevolking, ontwikkeling van wetenschap en bevordering van democratie. Ook begonnen industrialisatie en verstedelijking op gang te komen. Het is het tijdperk van de opkomst van de zogenaamde Verlichting. Een deel van de verlichte burgerij wilde het arme, werkende en niet ontwikkelde deel van de bevolking “het volk” helpen om vooruit te komen. In dit kader moet men het ontstaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zien. De oprichting hiervan heeft een Haarlems tintje. Het is opgericht door vader Jan Nieuwenhuyzen en zijn zoon Martinus Nieuwenhuyzen. Jan Nieuwenhuyzen was afkomstig uit een Haarlemse familie en was daar ook geboren en getogen en tot zijn 34^e jaar gevestigd als verkoper en boekdrukker. Na een studie theologie vertrok hij op zijn 34^e als predikant naar Middelharnis. Vandaaruit kwam hij in Aardenburg terecht en ten slotte in Monnickendam. Van hieruit heeft hij met een aantal medestanders in het nabijgelegen Edam de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in 1784 opgericht. Zijn zoon Martinus wordt gezien als de feitelijke grondlegger. Hij heeft de organisatie van het Nut vorm en inhoud gegeven. Tijdens de oprichting woonde hij in Edam, maar moest in 1787 naar Amsterdam vluchten vanwege een burgeroorlogachtige situatie in die tijd. Hij nam de

documenten van het hoofdbestuur van het Nut mee. Tijdens een bezoek aan zijn schoonouders in Haarlem in 1793 werd hij ernstig ziek en kwam hij daar onverwacht te overlijden. Hij werd in de Grote Kerk in Haarlem bijgezet.

Het Departement Haarlem van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werd in 1789 opgericht door Adriaan Loosjes. Hij was een doopsgezinde patriot, boekhandelaar, dichter en schrijver. 30 jaar lang was hij de stimulerende kracht van het Departement Haarlem. Hij was een zwager van grondlegger Martinus Nieuwenhuyzen. Haarlem heeft de reputatie in die periode een dode stad te zijn. Economisch gesproken mocht dat dan wel zo zijn, maar cultureel gesproken gebeurde er toch wel het een en ander. In die periode werd in Haarlem de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen in 1752 opgericht. Dat bestaat nog steeds. In 1777 werd de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel opgericht, gevolgd in 1778 door de oprichting van het Teylers Genootschap, waaruit het Teylers Museum, sociale huisvesting als het Teylershofje en een godsgenootschap is voortgevloeid. Het was wat dat betreft een vruchtbare omgeving, waarin de doopsgezinde kerk een zeer belangrijke rol vervulde.

2.2 Organisatie

Het betreft hier in belangrijke mate een vrijwilligersorganisatie. Al spoedig na de oprichting verhuisde het bestuur vanuit Edam naar Amsterdam. De organisatie bestond uit landelijk vele onafhankelijke departementen met een centraal bestuur in Amsterdam. Bestuur en departementen waren het lang niet altijd eens met elkaar. Specifieke activiteiten werden in aparte organisaties ondergebracht. Het Nut had na enige tijd een niet-confessionele aanpak, die in de tijd van de verzuiling op de nodige tegenstand kon rekenen. Toch heeft de organisatie in de 19^e eeuw op het gebied van onderwijs en sparen een voortrekkersrol vervuld. Men heeft zichzelf door de vele veranderingen in de samenleving diverse keren opnieuw uit moeten vinden. De interne discussies waren talrijk. Rond 1960 had de organisatie zo'n 350 departementen met bijna 50.000 leden. Er waren toen nog 200 Nutsbibliotheken en 500 andere Nutsinstellingen. Daarna ging het snel bergafwaarts. Dit heeft vooral te maken met de toename van de welvaart, de groei van de verzorgingsstaat en een verandering van de samenleving. Het Nut was van oudsher bezig op het gebied van sociaal en cultureel werk en juist daar voltrokken zich grote veranderingen door de opkomst van beroepsmatig en gesubsidieerd welzijnswerk. Men heeft vele pogingen gedaan zich aan de nieuwe tijd aan te passen en is daar ten dele in geslaagd. In 1989 waren er van de 350 nog maar 100 departementen over. Het aantal Nutsbibliotheken was toen gezakt van 200 tot 28. Anno 2021 zijn er nog 64 departementen. Inmiddels is het een bescheiden sociaal-culturele organisatie, maar met name op het platteland nog volop actief. Het Nut is historisch van groot belang. Zij heeft veel onderwerpen op de agenda gezet en navolging gekregen, waardoor geregeld de eigen activiteiten, door succes zullen we maar zeggen, niet meer nodig waren.

Opmerkelijk zijn de eisen voor lidmaatschap. In eerste instantie konden alleen mannen lid worden. Het heeft zo'n 100 jaar geduurd voordat vrouwen lid konden worden van het Nut. Pas in 1920 werden de eerste vrouwen in het bestuur opgenomen. Oorspronkelijk had het Nut officieel een christelijke grondslag, weliswaar zeer ondogmatisch en ongebonden qua opvattingen. Toch konden hierdoor joodse medeburgers geen lid worden van het Nut. Na felle discussies verviel de eis van lidmaatschap van een christelijke kerk en konden joodse medeburgers lid worden vanaf 1864. Al 34 jaar eerder, rond 1830 speelde deze discussie ook in het Departement Haarlem. Iedereen was daar direct van mening, dat deze eis moest vervallen. Hieruit blijkt dat, alhoewel het Nut in zijn algemeenheid vooruitstrevend was, het Nut toch ergens een kind van zijn tijd was.

2.3 Gebouwen in Haarlem

Tot 1816 was het Nut gehuisvest op diverse plaatsen in de stad. Deze plaatsen werden vaak door het stadsbestuur ter beschikking gesteld. In 1816 slaagde men er in om in de Zijlstraat een gebouw in bezit te krijgen. Geleidelijk aan groeide dit uit tot een groot complex van gebouwen. In eerste instantie ging het om een schoolgebouw, een woning voor de onderwijzer en een vergaderzaal. Bovenstaand kaartfragment uit 1822 geeft een beeld van deze situatie. Geleidelijk aan werden aangrenzende percelen en panden gekocht en groeide het uit tot een fors complex (zie bovenstaand kaartfragment uit 1914-1916). Alhoewel het complex diverse keren aangepast werd aan de eisen van de tijd voldeed het tegen 1870 totaal niet meer. Er moest nieuwbouw komen. In 1872 kwam de nieuwbouw gereed met een front langs de Zijlstraat op het voormalige lege voorterrein van de oude gebouwen. Op bovenstaande foto uit 1905 kan men dit nieuwe gebouw zien met de stichter Jan Nieuwenhuyzen in de top van de gevel. Dit grote complex was uniek voor Nederland. In 1918 kwam een ruil tot stand met het Rijk. Het Rijk was op zoek naar een terrein voor een nieuw groot postkantoor in Haarlem en het Nut had enige organisatorische en financiële problemen. Zodoende was men tot een ruil bereid. Het Nut kreeg toen het oude postkantoor in de Zijlstraat in bezit, maar heeft dit toen met toestemming van het Rijk direct doorverkocht aan de naastgelegen Haarlemsche Bank Vereeniging. Het Nut wilde nog wel de kweekschool een tijdje door gebruiken, maar daar trok het Rijk een streep door. De Nutsspaarbank was in 1911 al naar de Jansstraat verhuisd en in 1918 verhuisde de Kweekschool voor Onderwijzeressen naar een gebouw op de zuidelijke hoek van de Hazepaterslaan met de Dreef en de rest verhuisde naar Lange Veerstraat 16. Dat was een voormalige apotheek die flink verbouwd werd. Van buiten lijkt het bescheiden, maar het loopt ver naar achteren door en verbreedt zich aanzienlijk. Hier paste een gehoorzaal voor 80-100 personen, een uitleenbibliotheek, een woning voor de conciërge en nog diverse andere lokalen in. Dit pand bleef tot in 1975 in gebruik bij het Nut. Nu is dit de enige stenen herinnering aan het Nut. In 1919 werd het gehele voormalige Nutscomplex aan de Gedempte Oude Gracht gesloopt.

2.4 Activiteiten in Haarlem

In de loop der tijd heeft het Departement Haarlem veel activiteiten georganiseerd, maar heeft deze ook weer moeten stopzetten. De mogelijkheden hiervoor hingen af van de eigen interne belangstelling, belangstelling van het publiek in Haarlem en omgeving en de concurrentie van andere organisaties op het gebied van maatschappelijk welzijn in Haarlem en omgeving.

Al heel vroeg startte het principe, dat een bepaalde activiteit in een aparte instelling ondergebracht werd. Zo ontstond een groot aantal Nutsinstellingen. Los van deze instellingen hield het Nut zich ruimschoots bezig met allerlei maatschappelijke kwesties zoals: slavernij, verbetering van gevangenen, redding van drenkelingen, verbetering van krankzinnigengestichten etc. etc. De eerste paar jaar was de maatschappij nog niet zo gestructureerd en hield men zich al wel bezig met de beïnvloeding van het peil van het onderwijs. Hiervoor deelde men prijzen uit aan leerlingen met goede prestaties. Dit kon op alle scholen, behalve bij de hervormde scholen. Deze activiteit speelde alleen in de eerste jaren van het departement. Rond 1795 werden de eerste instellingen in Haarlem opgericht:

- ❖ **Nutsbibliotheek**, opgericht in 1794. Dit was de eerste niet-commerciële uitleenbibliotheek in Nederland, Europa en wellicht de hele wereld. Deze bibliotheek groeide als kool en moest daardoor ettelijke keren verhuizen. Ondanks langdurig succes, ook in de tweede wereldoorlog, kon het Nut de concurrentie met de openbare bibliotheek uiteindelijk niet volhouden. Na 172 jaar werd de Nutsbibliotheek in 1966 opgeheven. Daarmee was ook het lot bezegeld van het Nutsgebouw aan de Lange Veerstraat. Dit werd in 1975 gesloten en verkocht. Het archief van het Departement Haarlem werd ondergebracht bij het gemeentearchief, dat nu deel uitmaakt van het Noord-Hollands

Archief.

- ❖ **Nutskweekschool voor onderwijzers**, tegelijkertijd met Amsterdam in 1796 opgericht. Hierna kregen andere departementen ook kweekscholen. Alleen Haarlem overleefde de Franse tijd. De school had een hele goede reputatie. In 1816 werd deze school voortgezet als Rijkskweekschool, de enige in Nederland.
- ❖ **Volwassenen onderwijs**, opgericht in 1795. Ook wel volksonderwijs genoemd. Dit was een hele lastige opgave, die met veel vallen en opstaan gepaard ging. In eerste instantie lag de lat hoog. Men wilde lesgeven in zedekunde, opvoeding van kinderen, rechten van de mens, geschiedenis van de wereld, natuurkunde en biologie. Dit bleek te hoog gegrepen. Overgebleven zedekunde, geschiedenis en natuurkunde. Dit onderwijs eindigde in 1817, maar werd in 1825 weer opgepakt. Nu was het doel leren lezen en schrijven, zonder lesgeld als men geen geld had. Dit duurde tot 1833. Daarna werd het in 1834 opnieuw opgestart om in 1841 weer te eindigen. In 1845 was er weer een avondschoon bij een onderwijzer thuis. Dit dreigde in 1862 op te houden en werd toen door het Departement Haarlem overgenomen. Men leerde er nog steeds vooral lezen en schrijven. Deze activiteit hield het tot 1923 vol en werd toen opgeheven. Het Nut hield ook volksvoordrachten van populairwetenschappelijke aard. Dit was vooral gericht op ambacht- en werklieden van boven de 18. De belangstelling was enorm. Door dit succes werd een concurrerende organisatie op dit gebied opgericht door een aantal industriëlen. Deze organisatie heette “Weten en Werken”. Deze organisatie nam veel werk van het Nut weg. “Weten en Werken” groeide uit tot een duplicaat van het Nut. Ze hadden zelfs een eigen gebouw. Toch liep de belangstelling na enige tijd terug. Dit gebouw werd in 1909 verkocht. Wel hield men nog losse lezingen. Uiteindelijk werd het in 1964 opgeheven. Al deze tijd hield het Nut ook allerlei lezingen.
- ❖ **Nuts-lagere school**, opgericht rond 1801. Na zo’n 50 jaar werd deze school opgeheven, omdat er al zoveel andere scholen waren.
- ❖ **Herhalingschool**, opgericht rond 1806. Deze school was bedoeld om bij de schoolverlaters de vaardigheden op peil te houden. Na 10 jaar hield deze school op te bestaan.
- ❖ **Teekenkundig Collegie**, opgericht in 1810. Dit was een school voor handtekeningen voor jongens en meisjes van 10-14 jaar. In Haarlem lag de nadruk op de beeldende kunst. In 1825 kwam er een Stadstekenschool en stopte het Nut zijn eigen tekenschool.
- ❖ **Nutsspaarbank**, opgericht rond 1818. Workum opende als eerste een Nutsspaarbank, Haarlem volgde als 2^e twee weken later. Dit was een gedurfde stap. Een spaarbank bestond in die tijd niet. De bank groeide als kool en werd een doorslaand succes. Geleidelijk aan ging de Nutsspaarbank een eigen koers varen. In 1910 werd het een eigen stichting met eigen vermogen. In 1911 verliet de Nutsspaarbank het Nutscomplex aan de Gedempte Oude Gracht en ging naar een eigen gebouw in de Jansstraat bij de hoek met de Korte Jansstraat. In 1983 werd de Nutsspaarbank ondergebracht bij de VSB. De naam Nutsspaarbank bleef tot in 1988 behouden. Op zijn beurt ging de VSB in 1990 op in Fortis, dat op zijn beurt in 2008 weer opging in Fortis Bank Nederland en dat geheel ging op zijn beurt in 2010 op in de ABN AMRO. Van het gebouw van de Nutsspaarbank aan de Jansstraat is niets meer over. Er staat nu een appartementencomplex voor mensen met gezondheidsproblemen en het draagt de naam Janshof.
- ❖ **Naai- en breischool**, opgericht in 1828. Deze school was bedoeld voor meisjes uit de minvermogende klasse. Ook hier was Haarlem weer de eerste met een dergelijke school. Na 1880 verzorgden de openbare scholen ook lessen op het gebied van naaien en breien (nuttige handwerken genoemd). Zodoende besloot men om deze nutschool in 1887 op te heffen. Het had zijn doel bereikt.
- ❖ **Zangschool**, opgericht in 1851. Het ging hierbij om een volk zangschool voor de minder draagkrachtigen, zonder lesgeld. Het streven van het Nut was om zang binnen het leerplan van het lager onderwijs opgenomen te krijgen. De school heeft zo’n 50 jaar bestaan en een paar jaar na oprichting had men al een toeloop van zo’n 300-400 jongens en meisjes. Het ging zo goed, dat er in 1872 een zangvereniging opgericht werd. In 1912 werd de zangschool opgeheven omdat er veel minder leerlingen waren, de financiën

waren slecht en ondertussen was er allerlei ander muziekonderwijs ontstaan.

- ❖ **Nutgymnastiekschool**, opgericht in 1853. Degene, die het niet hoe kon betalen hoefde geen lesgeld te betalen. Alhoewel deze school redelijk succesvol was, heeft hij niet zo lang bestaan, omdat (na een overname in 1865) in 1866 er een stedelijke gymnastiekschool kwam.
- ❖ **Nutskweekschool voor onderwijzeressen**, opgericht rond 1870. Het ging om een opleiding voor onderwijzeressen voor lagere scholen en middelbaar onderwijs. Het was bedoeld voor meisjes van 16-18 jaar die zowel extern als intern in een internaat bij de school gehuisvest waren. Naast het Nut leverde ook het Rijk en de gemeente en de provincie financiële bijdragen. Men moet deze school zien als een emancipatie van de vrouw in die tijd. Dit pedagogisch instituut had een betekenis, die de grenzen van Haarlem ver overschreed. Na het vertrek uit het Nutscomplex aan de Gedempte Oude Gracht rond 1918 verhuisde de Kweekschool voor Onderwijzeressen naar een villa op de zuidelijke hoek van de Hazepaterslaan met de Dreef. In 1924 werd aan deze kweekschool de opleiding tot hoofdonderwijzeres toegevoegd. Wel moest men dan al bevoegd zijn als onderwijzeres. Het was een kweekschool van grote reputatie, die plotseling teneinde kwam. In 1936 trok het Rijk zijn subsidie van f 30.000 per jaar in. Het Nut kon dit gat financieel niet dichten en moest de kweekschool opheffen. Hierna werd in het gebouw een verpleeghuis ondergebracht. Eind jaren 70 van de 20^e eeuw is deze villa gesloopt voor de bouw van een kantorencomplex.
- ❖ **Cultureel werk voor ouderen**. Rond 1958 ging het cultureel werk voor ouderen van start. Dit werd 25 jaar lang georganiseerd onder de bezielende leiding van de secretaris mevrouw J. Göllner-van Orden. Deze activiteiten waren bedoeld voor 60-jarigen en ouder. Er werden vele lezingen en cursussen gegeven en er werd ook gezongen en aan gymnastiek gedaan. Na 1975 kon het eigen gebouw niet meer gebruikt worden en week men uit naar elders. Na het overlijden van mevrouw J. Göllner-van Orden in 1983 was de stimulerende kracht voor deze activiteiten verdwenen en kwam de laatste activiteit van het Departement Haarlem van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen ten einde.

Alhoewel het Nut betrokken was bij de volksuniversiteiten heeft het Nut de aansluiting hierop in feite niet kunnen maken en is in feite veel Nutsonderwijs door deze volksuniversiteiten gegeven. Sommigen zien dit als een gemiste kans. Toch blijft het opmerkelijk, dat een vrijwilligersorganisatie op maatschappelijk gebied het zo lang heeft uitgehouden en buiten Haarlem nog volop aanwezig en actief is.

2.5 Einde van activiteiten in Haarlem

Zoals hierboven al vermeld, werd het laatste Nutsgebouw in 1975 verkocht en hielden de daadwerkelijke activiteiten rond 1983 op. Wel is er nog steeds een Departement Haarlem, maar dat organiseert geen activiteiten meer. Er zijn meer van dergelijke inactieve departementen. In zijn algemeenheid ondersteunen zij nog wel de activiteiten van andere organisaties.

Buiten de archieven en een departement in beperkte vorm is in Haarlem het pand Lange Veerstraat 16 het nog enige tastbare bewijs van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Boven het middenraam op de eerste verdieping van dit pand kijkt de kop van oprichter Jan Nieuwenhuyzen neer op het passerende publiek. Zou het publiek weet hebben van het belang van Jan Nieuwenhuyzen en wie dat eigenlijk is ?

Gelukkige blijkt bij raadpleging van de Monumentenkaart van de gemeente Haarlem op internet in mei 2021, dat Lange Veerstraat 16 een gemeentelijk monument is. Hierdoor hoeven we de slopershamer hopelijk niet te vrezen, waardoor het laatste zichtbare restant van deze opmerkelijke organisatie voor Haarlem behouden blijft. Voor mij is dit behoud vooral van belang vanwege de voortrekkersrol, die het Departement Haarlem van de Maatschappij van Nut tot 't

Algemeen in de 19^e eeuw vervuld heeft en de brede maatschappelijke organisatie, die het tot de jaren 60 van de 20^e eeuw geweest is. Het is überhaupt opmerkelijk, dat een dergelijke organisatie na 237 jaar nog steeds bestaat.

2.6 Huidige Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

De website van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen geeft een aardig beeld van hoe de organisatie er nu (2021) voorstaat. De organisatie telt nu 64 departementen, verspreid over het hele land. Alhoewel een paar grote steden nog een eigen (slapend) departement bezitten, zijn de meeste departementen op het platteland gevestigd. Er zijn duizenden leden. In zijn algemeenheid gaat het om het leveren van culturele en educatieve bijdragen aan de samenleving. Alleen gooit Corona momenteel flink wat roet in het eten.

Er zijn 24 basisscholen van het Nut, waarvan het merendeel in Breda, Geldrop en Den Haag en omgeving gevestigd is.

Met het NutFonds ondersteunt het Nut projecten op het gebied van Mens&Maatschappij. Dit fonds is ondergebracht bij het VSBfonds met gelijksoortige doelstellingen. Per project wordt er tot maximaal € 5000 verstrekt. Bij dit fonds gaat het om het bevorderen van de deelname van alle burgers aan het maatschappelijk leven. Hierbij kan men o.a. denken aan het sponsoren van jeugdprojecten bij een muziekvereniging, een verbindend muziek- en theaterfestival in een dorp of een project bij een bibliotheek voor de opheffing van taalachterstanden bij kinderen.

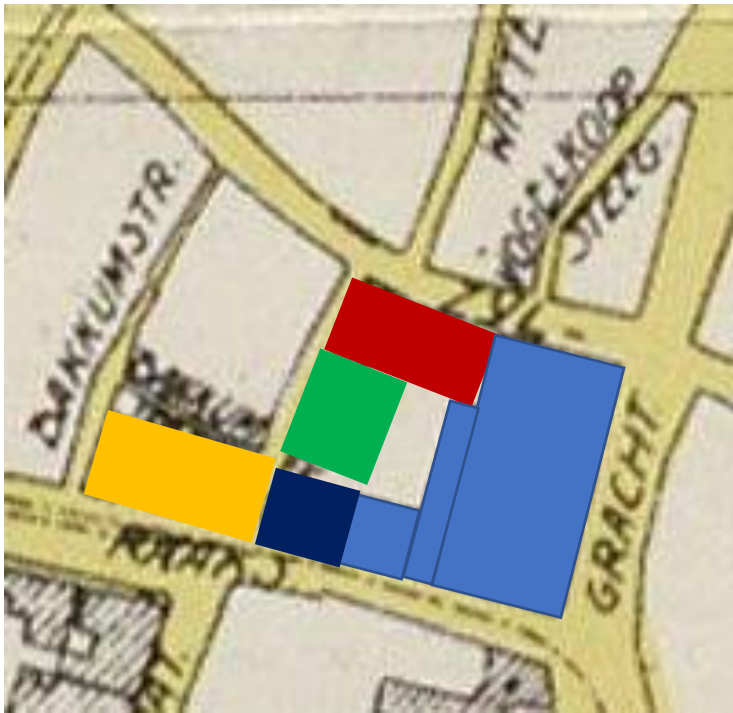
3 Postkantoor 3

NL-HlmNHA_51001590_02 ; Bureau Openbare Werken Haarlem ; 1914 - 1916 ; Kaart van Haarlem met geplande uitbreidingsplannen. Uitsnede Postkantoor 3 en omgeving. Op de rechterhelft ziet men in het donkergekleurd de hoofdgebouwen van het Nut. Volgens bron (Helsloot, 1989) blz. 36 en kadastrale kaart van 1897 geeft de zwarte lijn de daadwerkelijke percelen in bezit van het Nut aan.

NL-HlmNHA_560_001875_XL ; Bureau Openbare Werken van Haarlem, 1930. Kaart van Haarlem. Uitsnede Postkantoor 3 en omgeving. Het grote donkere blok is de eerste fase van Postkantoor 3.

NL-HlmNHA_560_001875_XL ; Bureau Openbare Werken van Haarlem, 1930. Kaart van Haarlem. Uitsnede Postkantoor 3 en omgeving. Ontwikkeling van het complex in globale bouwfasen.

- Lichtblauw : Eerste bouwfase 1919-1922
- Donkerblauw : Uitbreiding rond 1939
- Donkergeel : Uitbreiding 1962-1965, gesloopt rond 2010 en vervangen door woonflat
- Groen : Uitbreiding 1962-1965, gesloopt rond 2010 en vervangen door nieuwe kantoorvleugel
- Rood : Uitbreiding 1973-1975, gesloopt rond 2010 en vervangen door nieuwe kantoorvleugel

Hieronder volgen een paar afbeeldingen van gebouwen van het Nut en overige bebouwing langs Raaks, Gedempte Oude Gracht en Zijlstraat, die gesloopt werden t.b.v. de bouw van het Postkantoor. Allereerst de Raaks, dan de Gedempte Oude Gracht en ten slotte de Zijlstraat. (Voor een overzicht van de totale transformatie van de Raaks zie onder Raaks / Raaks-transformatie in afbeeldingen en foto's)

NL-HlmNHA_1100_KNA006008519 ; Uitgeverij Gebroeders van R. ; 1900 ; Gezicht richting noordoost op de oostelijke helft van de noord-zijde van de Raaks met de Nutskweekschool voor onderwijzeressen

Noord Hollands Archief, KNA006012237 ; J. Stevens (Fotobureau Stevens) ; 1939 ; Vergelijkbare positie als foto links. De uitbreiding van het postkantoor rond 1939 is herkenbaar aan de lichtere kleur van de dakbedekking en de natuurstenen plint langs het trottoir

NL-HlmNHA_03893 ; ? ; 1957 ; Gezicht richting noordoost op de noordzijde van de Raaks. Links de Bakkumstraat en in het midden de Korte Zijlstraat naast het postkantoor

Noord Hollands Archief : KNA006008839 ; C. de Boer ; 1965 ; Gezicht op noordzijde van Raaks tussen Bakkumstraat(links) en Korte Zijlstraat(rechts) met telefooncentrale van postkantoor in aanbouw

NL-HlmNHA_1478_2260 ; P. de Boer ; 1986 ; Vanaf de Gedempte Oude Gracht gezicht richting westnoordwest op de noordzijde van de Raaks met het postkantoor

DSC_00025055 ; AV ; 14-4-2021 ; Raaks, gezicht richting noordoost op noordzijde. Geheel links Bakkumstraat. De nieuwe woonflat staat op de plek van de verdwenen telefooncentrale van rond 1965

NL-HlmNHA_54008459_0 ; B. Zweers ; ±1916 ; Gedempte Oude Gracht. Gezicht richting noordwest op de hoek met de Raaks(links), waar in 1922 het nieuwe postkantoor opgeleverd zou worden. Geheel links ziet men het dak van de Nutskweekschool voor onderwijzeressen aan de Raaks. Hier ziet men het Nutscomplex, alleen het gebouw links van het hoekhuis hoorde niet bij de Nutsbezittingen.

DSC_6628 ; AV ; 2-7-2017 ; Vergelijkbare locatie als foto links. Voorgevel met voormalige hoofdingangen

NL-HlmNHA_1100_KNA006006025 ; W.J. van Borselen ; 1950 ; Postkantoor met de originele zeer karakteristieke ladderramen

NL-HlmNHAJosF19921213_033 ; J. Fielmich ; 1992 ; De zeer karakteristieke ladderramen rond 1970 vervangen door deze "standaardramen". Gelukkig zijn deze ramen door de verbouwing naar Stadskantoor Zijkpoort weer vervangen door kopieën van de originele ladderramen.

Noord Hollands Archief, KNA006012582 ; B. Zweers ; 1920 ; Nassaulaan, gezicht richting zuidwest op de hoek Gedempte Oude Gracht(links) en Zijlstraat uiterst rechts. Achter de bomen de gebouwen van het Nut.

DSC_6606 ; AV ; 2-7-2017 ; Vergelijkbare situatie als foto links

NL-HlmNHA_54018152 ; B. Zweers ; 1915 ; Zijlstraat bij kruising Nassaulaan, gezicht richting west

NL-HlmNHA_03955 ; ? ; 1975 ; Zijlstraat met nieuwe vleugel van postkantoor gezicht in Zijlstraat richting westzuidwest

NL-HlmNHA_03957 ; J.J. Temminck ; 1975 ; Witte Herenstraat, gezicht richting zuid op nieuwe vleugel van postkantoor in de Zijlstraat

DSC_00021104 ; AV ; 15-10-2019 ; Vergelijkbare situatie als op foto linksboven. Pal rechts van het midden de nooit voltooide toren

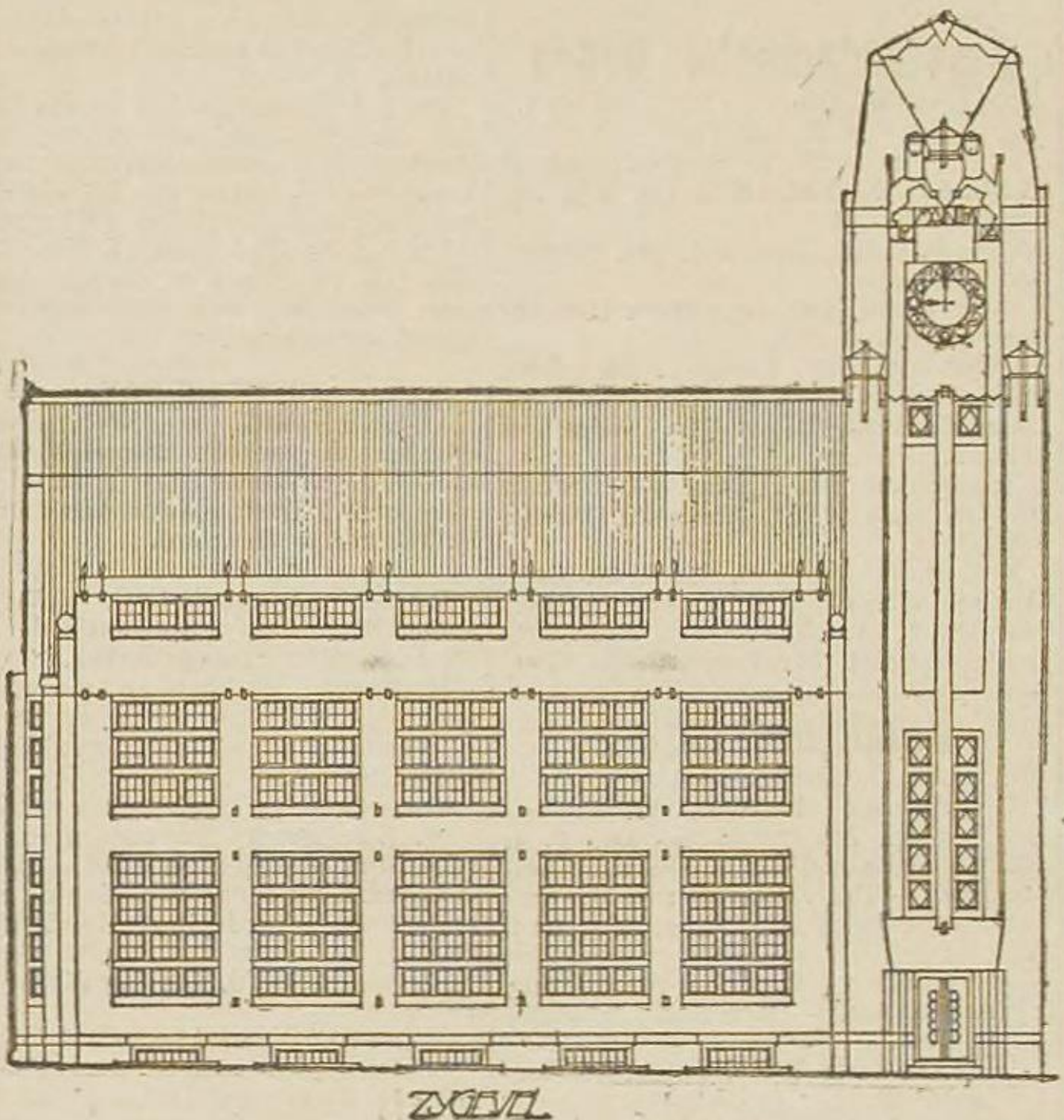

DSC_6612 ; AV ; 2-7-2017 ; Zijlstraat, gezicht richting west op nieuwe uitbreidingen (2010-2014) van vroegere postkantoor

DSC_6613 ; AV ; 2-7-2017 ; Zijlstraat, gezicht richting zuid op de poort naar de binnenplaats van het Stads Kantoor Zijlpoort

HET NIEUWE POST- EN TELEGRAAFKANTOOR

Men is thans druk bezig met den verderen bouw van het nieuwe Postkantoor. De onteigende huizen in de Zijlstraat zijn al gesloopt en de bouw van den vleugel die daar verrijzen zal, is begonnen.

Wij geven nu nog eens de tekening van dezen gevel in de Zijlstraat. Zooals men ziet, zal daar de nu bestaande gevel doorgetrokken worden. Aan het einde komt een toren, die veel tot verfraaiing van het gebouw zal bijdragen.

Haarlems Dagblad van 27-7-1922, pagina 1: Zijgevel van Postkantoor 3 in de Zijlstraat met de nooit voltooide toren. Het deel boven de nok van het dak is nooit aangebracht vanwege bezuinigingen.

Het inmiddels voormalige Postkantoor 3, het huidige Stads kantoor Zijlpoort met sportschool is een zeer markant bouwwerk in de binnenstad. Het oude gedeelte is een ontwerp van de rijksbouwmeester J. Crouwel en dateert uit de jaren 1919-1922. Het wordt beschouwd als een belangrijk werk in de architectuurstroming “Amsterdamse School”. In de loop der jaren is er veel aan verbouwd. In dit bestek is het moeilijk om alles uitvoerig te behandelen. Ook is niet alle informatie even eenvoudig te vinden. Daarom wil ik in het kort alleen ingaan op de belangrijkste bouwfases van het gebouw:

- Aanloop tot de bouw
- Bouw van het complex
- Verbouwingen in de jaren 30 van de 20^e eeuw
- Verbouwingen in de jaren 60 van de 20^e eeuw
- Verbouwingen in de jaren 70 van de 20^e eeuw
- Reorganisatie en vertrek van de PTT in 2009
- Stads kantoor Zijlpoort met inpandige sportschool

3.1 Aanloop tot de bouw

De aanleiding tot de bouw van een nieuwe postkantoor in het blok Raaks / Gedempte Oude Gracht / Zijlstraat heeft alles te maken met de enorme ruimteproblemen van het postkantoor aan de Zijlstraat (zie Zijlstraat/Postkantoor 2). Dit werd in 1894 in gebruik genomen, maar 10 jaar later was het al veel te klein. Aanvankelijk dacht men de problemen op te lossen door verbouwing en uitbreiding, maar gezien de slechte beoordeling van deze plannen en de snel groeiende stad en de eveneens snel groeiende telegrafie en telefonie, moest men toch op zoek naar een veel groter terrein. Men vond dit rond 1916, door het terrein van het postkantoor aan de Zijlstraat te ruilen met het Nutscomplex in het blok Raaks / Gedempte Oude Gracht / Zijlstraat. In 1917 werd deze ruil tussen het Nut en het Rijk officieel beklonken, waarna de Eerste Kamer medio 1918 akkoord ging met deze ruil. Officieel heette het Nut het “Haarlems Departement der Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen”. Het valt te begrijpen, dat het meestal afgekort werd tot Nut. Op bovenstaande kaartfragmenten kan men zien, dat het Nutscomplex een flinke omvang had. Toch moesten er nog 8 aangrenzende panden opgekocht worden om het nieuwe postkantoor te kunnen realiseren. Door de Eerste Wereldoorlog duurde het ook allemaal nog wat langer, maar in 1922 en de volgende jaren kon men het nieuwe postkantoor in gebruik nemen. Het heeft dus ruim 20 jaar geduurd, voordat de ruimteproblemen van het postkantoor aan de Zijlstraat opgelost waren. Zijn dit die beroemde ambtelijke molens?

3.2 Bouw van het complex

In 1919 begon de sloop van de panden ter plaatse van het toekomstige nieuwe postkantoor. In 1920 vorderde de nieuwbouw goed, zodat op 10-4-1922 de posterijen naar het nieuwe gebouw konden overgaan. Eveneens in deze tijd gingen de Rijkspostspaarbank, de Rijksverzekeringsbank, de Postcheque-en Girodienst en de Ouderdomsrente naar het nieuwe postkantoor over. Deze vijf afdelingen waren wegens ruimtegebrek buiten het oude postkantoor aan de Zijlstraat gevestigd. De-Telegraafdienst zou wat later volgen. Het oude postkantoor aan de Zijlstraat moest op 1-6-1922 leeg opgeleverd worden aan de nieuwe eigenaar: de Haarlemsche Bankvereniging. Echter, op de bovenetage van het oude postkantoor was de interlokale telefooncentrale gehuisvest, terwijl de nieuwe interlokale telefooncentrale in het nieuwe postkantoor pas op 20-9-1924 in gebruik genomen kon worden. Waarschijnlijk heeft men het met tijdelijke voorzieningen in het nieuwe postkantoor moeten doen. De lokale telefooncentrale in het nieuwe postkantoor kon pas op 10-1-1925 in gebruik genomen worden. Tot die tijd moest de lokale telefooncentrale gehuisvest blijven op de bovenetage van het politiebureau in de Smedestraat. Het nieuwe postkantoor had 18-7-1923 als officiële datum van ingebruikname. Aangezien als laatste de lokale telefooncentrale pas op 10-

1-1925 gereed gekomen is, ga ik er vanuit dat toen pas het gehele nieuwe postkantoor aan de Gedempte Oude Gracht in gebruik genomen kon worden.

Een verhaal op zich is nog de vleugel langs de Zijlstraat. Eind 1922 was deze nog in aanbouw. Helaas is de toren van de vleugel in de Zijlstraat nooit voltooid. Hij is slechts tot de nokhoogte van het dak gebouwd en afbouw is vanwege bezuinigingen achterwege gebleven. Gezien bovenstaande tekening, is dit toch wel jammer. De toren was bedoeld als herkenningspunt van het postkantoor. Dat moest goed zichtbaar in de omgeving zijn. Het nieuwe postkantoor is in fasen opgeleverd en betrokken.

Haarlem heeft heel erg lang moeten wachten op zijn nieuwe postkantoor met ruimte voor de telegraafdienst en telefoondienst en overige diensten, maar toen had men dan ook wel wat. Opmerkelijk is nog, dat in bron (HaarlemsDagblad, 1919) vermeld wordt, dat het ontwerp van het nieuwe postkantoor afkomstig is van Rijksbouwmeester Teeuwisse met medewerking van architect J. Crouwel jr. Het Haarlems Dagblad weet op 24-1-1921 te melden, dat de Minister van Waterstaat op vragen van de Eerste Kamer geantwoord heeft, dat het nieuwe Haarlemse postkantoor een ontwerp is van Rijksbouwmeester Teeuwisse. Echter, in alle literatuur komt men als architect en ontwerper van het nieuwe postkantoor tegen: Rijksbouwmeester J. Crouwel. Waarschijnlijk is het leeuwendeel van het werk van de heer Crouwel afkomstig of is er misschien op het allerlaatst een geheel nieuw ontwerp gekomen, maar nu geheel van de hand van de heer Crouwel?. Het precieze antwoord vergt nader onderzoek. Het ontwerp kan men zien als een zakelijke variant van de bouwstijl "Amsterdamse School". De hoofdobbouw van het complex is zakelijk en eenvoudig, maar de detaillering is heel erg die van de Amsterdamse School. Het kenmerkende beeldhouwwerk is gemaakt door de heer H.A. van den Eijnde. In eerste instantie besloeg het complex iets meer dan de helft van het bouwblok Gedempte Oude Gracht, Zijlstraat, Korte Zijlstraat en Raaks. De publieksruimte lag langs de gehele lengte aan de Gedempte Oude Gracht en aan weerskanten daarvan stonden dienstvleugels. De expeditie met los-en laadperrons aan een binnenplaats lag in het midden aan de achterkant van het gebouw. Dit was toegankelijk via hekken aan de Raaks. De posterijen waren hoofdzakelijk op de begane grond gehuisvest met een enkele ruimte op de eerste verdieping. Op de eerste verdieping lagen verder enkele dienstruimtes en was er plaats voor de telegraafdienst. De telefonie werd op de tweede verdieping gehuisvest. De kelder was bestemd voor technische ruimtes en dergelijke. Het gebouw zelf had een U-vorm, waarbij de binnenruimte van de U op de begane grond grotendeels vol gebouwd was, maar voorzien van een gedeeltelijk glazen dak voor de werkruimtes eronder. De hoeveelheid ruimte in het nieuwe postkantoor werd door iedereen ervaren als een verademing ten opzichte van de benauwdheid van het oude postkantoor in de Zijlstraat.

3.3 Verbouwingen in de jaren 30 van de 20^e eeuw

Het verhaal wordt eentonig: Haarlem bleef groeien en de posterijen, telegrafie en telefonie bleven of zichzelf ook nog groeien. Zodoende ontstond er na ruim 10 jaar toch weer ruimtegebrek. Men was gedwongen een pand in het Kenaupark te huren. Zodoende moest er toch weer wat aan het nieuwe postkantoor gebeuren. De expeditie met de los-en laadperrons en de bestelling verhuisden naar een nieuw gebouw aan de noordoostzijde van het station Haarlem Centraal(Postkantoor Baljuwslaan) en de vleugel langs de Raaks werd in dezelfde bouwstijl doorgetrokken tot aan de Korte Zijlstraat. Voor deze verbouwing moesten een hoekhuis aan de Raaks op de hoek met de Korte Zijlstraat en twee daar achter gelegen huizen gesloopt worden. De toegang tot de binnenplaats verliep in eerste instantie via de Raaks. Door deze verbouwing werd deze toegang verplaatst naar de Korte Zijlstraat. Nu had men driekwart van het bouwblok Gedempte Oude Gracht / Zijlstraat / Korte Zijlstraat / Raaks in gebruik. Deze verbouwing kwam in 1939 gereed en is op bovenstaande foto uit 1939 herkenbaar.

3.4 Verbouwingen in de jaren 60 van de 20^e eeuw

In de loop der tijd veranderde de organisatie zelf. Haarlem viel tot 1926 onder de Inspectie Amsterdam. In 1926 werd Haarlem een zelfstandige inspectie, die hoofdzakelijk de provincie Noord-Holland omvatte. In 1955 vond er een landelijke reorganisatie van de postdienst plaats. De Inspectie werd daarbij omgebouwd tot Postdistrict Haarlem, waardoor Haarlem een veel meer omvattende taak kreeg. Postdistrict Haarlem liep van Sassenheim tot Texel. Dit postdistrict omvatte het grootste deel van de provincie Noord-Holland (zonder Amsterdam en omgeving), maar ook een deel van Zuid Holland. Dit betekende weer extra ruimtebehoefte, terwijl het gebouw zelf wat ging verouderen en de telefonie ook nog onstuimig doorgroeide. Om dit ruimtegebrek op te vangen verrees begin jaren 60 van de 20^e eeuw tussen de Korte Zijlstraat en Bakkumstraat langs de Raaks een geheel nieuwe vleugel, die met een luchtbrug met het oude gebouw verbonden werd. Zie bovenstaande foto uit 1965. Ook werd er aan de oostkant van de Korte Zijlstraat een nieuwe vleugel gebouwd. Toch was ook dit niet voldoende. In 1967 begon men in de Waarderpolder met de bouw van een tweede districtscentrale, alleen voor het interlokale verkeer. Hierbij werd ook een groot magazijn en een gebouw voor de buitendienst neergezet en ook nog een betonnen straaltoren van ruim 110 m hoog. Ook begon men in 1968 met een facelift van de buitenkant van het oude gebouw. Het meest opvallende hiervan was, dat rond 1969 de zeer karakteristieke ladderramen vervangen werden door karakterloze aluminium kozijnen. Zie bovenstaande foto's voor het verschil. Veel mensen vonden dit een aanslag op het karakter van het gebouw. Zelf deelde ik ook die mening.

3.5 Verbouwingen in de jaren 70 van de 20^e eeuw

De in 1967 begonnen nieuwbouw in de Waarderpolder kwam in 1971 gereed. Hierdoor en ook door het veranderen van de techniek van de telefooncentrales en de vereenvoudiging van de postverwerking kwam er juist weer ruimte vrij in de publieksruimte van het gebouw aan de Gedempte Oude Gracht en werd die in feite te groot! Begin jaren 70 van de 20^e eeuw kwam de binnenkant van het oude gebouw aan de beurt. In de loop der tijd was de mening ten aanzien van architectuur veranderd. In de twintiger jaren moest een overheidsgebouw nog deftig, indrukwekkend, maar ook eenvoudig en degelijk zijn. In de jaren 60 van de 20^e eeuw was die houding volledig veranderd. Het ging niet meer om status en imponeren maar om vriendelijke dienstverlening! De vrijkomende ruimte in met name de publieksruimte en de veranderde opvattingen over de architectuur betekenden grote veranderingen voor het interieur van het gebouw aan de Gedempte Oude Gracht. Begin jaren 70 van de 20e eeuw had de gemeente Haarlem een groot ruimtegebrek op het stadhuis. Één en één is twee en zodoende ging Haarlem in het postkantoor een flinke hoeveelheid ruimte huren voor een periode van 8 jaar voor de afdelingen Bevolking, Burgerlijke Stand en Militaire Zaken. Het lijkt een herhaling van de gebeurtenissen bij Postkantoor 2. Voor de publieksruimte betekende dit, dat er afscheid genomen werd van de hoge langwerpige publieksruimte met loketten met traliewerk en dat er in het midden een driehoekig pleintje ontstond met aan de noordelijke kant een rij verspringende loketten voor de posterijen en aan de zuidelijke kant een rij verspringende loketten voor de gemeente Haarlem. Aan de buitenkant verscheen een hellingbaan voor invaliden. Geheel in de geest van de tijd werd het plafond verlaagd met grote lichtbakken en buizen en bakken voor de airconditioning als "versiering", ook ter creatie van een publieksvriendelijke ruimte.

Toch werd de vleugel aan de Zijlstraat doorgetrokken tot aan de Korte Zijlstraat. Die werd in 1975 opgeleverd. Zie bovenstaande foto's uit 1975. Hiervoor moest ook weer oude bebouwing wijken. Hiermee bereikte het complex zijn grootste omvang. Het gehele bouwblok Gedempte Oude Gracht / Zijlstraat / Korte Zijlstraat / Raaks was nu geheel volgebouwd en was er ook nog een grote vleugel langs de Raaks tussen Korte Zijlstraat en Bakkumstraat met een binnenplaats er achter.

3.6 Reorganisatie en vertrek van de PTT in 2009

Vanaf het midden van de jaren 80 van de 20^e eeuw waren er grote veranderingen bij de PTT. Allereerst kwam het Expeditieknooppunt aan de Westergracht gereed en verdween het postkantoor bij station Haarlem Centraal. Pal daar bovenop werd de PTT totaal gereorganiseerd. In een aantal stappen werd de PTT in onderdelen opgesplitst en verzelfstandigd en geprivatiseerd. Ook de gemeente vertrok weer uit het gebouw, maar niet voor lang !!!!!

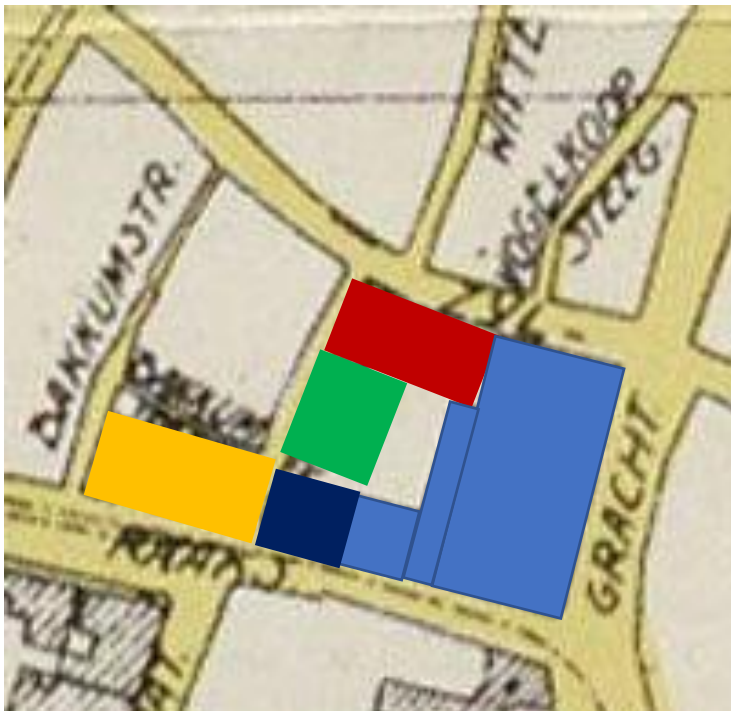
Begin jaren 70 van de 20^e eeuw groeide het postverkeer nog steeds fors, ondanks de nieuwe communicatiemiddelen. Het postkantoor aan de Baljuwslaan bij station Haarlem Centraal werd veel te klein en voldeed totaal niet meer. Vanwege het vervoer per trein was een nieuwe locatie aan het spoor gebonden. Die locatie was moeilijk te vinden. Tijdelijk huurde men dan nog maar een gebouw aan de Harmenjansweg. Ondertussen was de PTT in overleg met de Nederlandse Spoorwegen om de postdienst per spoor te reorganiseren. Men wilde afzonderlijke treinen voor de post, zodat het reizigersverkeer niet meer zo gestoord werd door de afhandeling van post in de reizigerstreinen. Voorts wilde de PTT het aantal expeditieknooppunten beperken. Uiteindelijk moesten er maar 12 moderne expeditieknooppunten in Nederland komen. Haarlem zou daar eentje van zijn. Het ging om het verzenden en ontvangen van post voor het grootste deel van de provincie Noord-Holland en een klein deel van Zuid-Holland. Uiteindelijk bleek er maar één reële vestigingsplaats voor dit expeditieknooppunt mogelijk. Dat was bij het voormalige goederenstation aan de Westergracht langs de spoorbaan. Begin 1973 bereikte de PTT met de gemeente Haarlem een principeovereenkomst over de Westergracht als locatie voor het nieuwe kantorencomplex annex expeditieknooppunt. Dit betekende een nieuw bestemmingsplan en daarvoor moesten allerlei inspraakprocedures gevolgd worden. De verkeerstechnische en geluidstechnische aspecten van het nieuwe complex moesten eveneens onderzocht worden. Alhoewel het uit het oogpunt van milieu en verkeertechniek een verbetering was voor Haarlem, stuitte de bouw op een zeer grimmig verzet uit de omgeving. Begin jaren 80 van de 20^e eeuw was er een forse economische crisis en veel werkloosheid. Uiteindelijk gaf de doorslag, dat door het niet doorgaan van het expeditieknooppunt aan de Westergracht mogelijk rond de 700 arbeidsplaatsen in Haarlem verloren zouden gaan. Uiteindelijk gaf de gemeenteraad in Haarlem in 1977 toestemming voor de bouw aan de Westergracht. Gezien de omvang van het complex en de procedures m.b.t. vergunningen en bezwaren kon de bouw pas in 1983 beginnen. Eind 1985 konden de eerste diensten naar het gebouw. Op 4-1-1986 verlieten de directie en het secretariaat het hoofdpostkantoor aan de Gedempte Oude Gracht/Raaks en vestigden zich in het nieuwe complex aan de Westergracht. Op 20-2-1986 werd het nieuwe complex officieel geopend door de Commissaris der Koningin van de provincie Noord-Holland. Daarop volgde een nieuwe totale modernisering van het complex aan de Gedempte Oude Gracht. Waarschijnlijk heeft de gemeente Haarlem in deze periode het complex weer verlaten.

Ondertussen was de ontmanteling van de PTT in gang gezet. Dit had als gevolg, dat het hoofdpostkantoor aan de Gedempte Oude Gracht per 1-6-2004 gekocht werd door IMCA Vastgoed, die er een luxe winkelcentrum in wilde vestigen. Het postkantoor zou er nog tot 1-1-2013 gevestigd blijven. Ondertussen had de gemeente Haarlem nog steeds huisvestingsproblemen. Als oplossing hiervoor wilde de stad aan de noordkant van Schalkwijk een groot nieuw Stadskantoor bouwen. De plannen hiervoor waren in feite al rond, maar een nieuw college van B & W gooide in 2006 deze plannen in de laatste seconde in de prullenbak. Zij wilde de gemeentelijke organisatie toch in de binnenstad huisvesten. Ter plaatse van de HBS A aan de Raaks/Zijlvest wilde men een kantoorgebouw neerzetten. Dat bood evenwel niet genoeg ruimte en daarom wilde men het voormalige hoofdpostkantoor aan de Gedempte Oude Gracht ook als kantoor in gebruik nemen. Hierop volgde een lange periode van forse bouwtechnische, financiële en politieke problemen en veel gekrakeel. Met name de financiën deden velen zich achter de oren krabben en de wenkbrouwen fronsen. Inmiddels was projectontwikkelaar Maeyveld ten tonele verschenen en even later kwam projectontwikkelaar Fortress in bezit van het complex aan de Gedempte Oude Gracht. Door dit alles waren de oorspronkelijke plannen voor een luxe winkelcomplex en daaropvolgende plannen voor woningbouw met ateliers in de prullenbak verdwenen ten gunste van het ontwerp van een nieuw stadskantoor in het oude postkantoor.

Ondertussen ging de opsplitsing en privatisering van de PTT voort. Het postbedrijf had inmiddels de naam TNT Post gekregen. In oktober 2009 opende zij een nieuw postkantoor aan het eind van de grote Houtstraat. Ik noem dit dan maar Postkantoor 4 (zie onder Grote Houtstraat / Postkantoor 4). Hierdoor was het oude complex aan de Gedempte Oude Gracht niet meer nodig.

4 Stads Kantoor Zijlpoort met inpandige sportschool

NL-HlmNHA_560_001875_XL ; Bureau Openbare Werken van Haarlem, 1930. Kaart van Haarlem. Uitsnede Postkantoor 3 en omgeving. Ontwikkeling van complex in globale bouwfases.

Lichtblauw : Eerste bouwfase 1919-1922
Donkerblauw : Uitbreiding rond 1939
Donkergeel : Uitbreiding 1962-1965, gesloopt rond 2010 en vervangen door woonflat
Groen : Uitbreiding 1962-1965, gesloopt rond 2010 en vervangen door nieuwe kantoorvleugel
Rood : Uitbreiding 1973-1975, gesloopt rond 2010 en vervangen door nieuwe kantoorvleugel

Het huidige Stads Kantoor Zijlpoort wordt gevormd door de blokken met de kleuren lichtblauw, donkerblauw, groen en rood

Na vertrek van de PTT en zijn rechtsopvolgers kon de ontwikkeling van het inmiddels voormalige postkantoor tot Stads Kantoor Zijlpoort voortgezet worden. Alleen was de verstandhouding tussen de gemeente Haarlem en de projectontwikkelaar Fortress totaal verknoeid en waren de financiële, bouwtechnische en politieke problemen niet van de lucht. Om de financiële ellende te beperken koopt Haarlem op 22-7-2011 uiteindelijk het oude hoofdpstkantoor van Fortress. Die blijft dan nog een schuld van € 5,4 miljoen bij de gemeente houden, waarvan onduidelijk is wanneer die terugbetaald wordt. De Rekenkamer van de gemeente is niet erg blij met de financiële gang van zaken rond het Stads Kantoor Zijlpoort. In oktober 2014 werd het nieuwe stads kantoor opgeleverd en werd het op 3-11-2014 officieel geopend. Het complex onderging een totale transformatie en restauratie naar ontwerp van de architect M. van Aerscht. Allereerst werden de latere toevoegingen gesloopt. De vleugel langs de Raaks tussen Korte Zijlstraat en Bakkumstraat werd vervangen door een woonflat met winkels op de begane grond. De vleugel aan de oostkant van de Korte Zijlstraat en de vleugel uit begin jaren 70 van de 20^e eeuw langs de Zijlstraat werden ook gesloopt en vervangen door kantoor nieuwbouw met een binnenhof, die geopend is naar de Zijlstraat, maar daarvan toch weer afgesloten is door een monumentaal hek. Zie bovenstaande foto's. Oorspronkelijk lag het in de bedoeling, dat deze binnenhof ontworpen zou worden als een kloosterhof en als openbare tuin tijdens de kantooruren (net als bij het Pand in het stadhuis), maar daar is dus weinig van terecht gekomen. Gelukkig zijn de nietszeggende functionele ramen van rond 1969 vervangen door kopieën van de originele ladderramen. Toch kan ik me herinneren, roepen dat het gebouw vroeger met de originele ramen veel transparanter oogde. Dat komt omdat die oorspronkelijke ladderramen de enige ramen waren en de huidige ramen voorzetramen zijn, waar achter donkergekleurde moderne goed isolerende ramen zitten. Daardoor komen de raampartijen toch donkerder over dan oorspronkelijk. Maar de herplaatsing van de kopieën van de oorspronkelijke ramen betekent toch, dat het complex van buiten zijn oorspronkelijke "Amsterdamse School" karakter weer terug gekregen heeft en daar mogen we alleen maar blij mee zijn. Haarlem is weer een waardig monument rijker ! Ook de oorspronkelijke publieksruimte is als monumentale hal weer hersteld . Een deel van het complex wordt ingenomen door een inpandige sportschool.

Bibliografie kort

(ABN-AMRO, 2021) (Aerschot, 2015) (Allan, 1973, herdruk van boek uit 1874)(deel 2) (Beijer, 1982) (Blom, 1995) (Broek, 1988) (Crul, 2015) (Goes, 1987) (Dichtbij.nl, 2021) (Glaudemans, 1986) (HaarlemsDagblad, 1917) (HaarlemsDagblad, 1919) (HaarlemsDagblad, 1921) (HaarlemsDagblad, 1922) (HaarlemsDagblad, 1922) (HaarlemsDagblad, 1922) (HaarlemsDagblad, 1973) (HaarlemsDagblad, 1974) (Haerlem, 2007) (Helsloot, 1989) (Helversteijn, 1987) (HistorischeWerkgroepHaerlem, 1980) (Kroon, 1950) (Leeuwen, 2005) (Leeuwen, 2010) (Leeuwen, 2012) (Maatschappij-tot-Nut-van-'t-Algemeen, 2017) (PostNL-Holding-B.V., 2021) (Pronkhorst, et al., 2003) (RedactieJaarboek, 2013) (Ree-Scholten, 1995) (Smitsloo-De Graaff, 2007) (Wagt, et al., 2005) (Weiden, 2008)

5 Bibliografie uitgebreid

ABN-AMRO. 2021. Onze geschiedenis. *ABN AMRO*. [Online] 2021. [Citaat van: 10 april 2021.]

Aerschot, M. van. 2015. Stadskantoor Zijlpoort. *Haerlem Jaarboek 2014*. 2015, Vereniging Haerlem.

Allan, F. 1973, herdruk van boek uit 1874. *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem van de vroegste tijden tot op onze dagen, Tweede deel*. Haarlem : Boekhandel H. Coebergh, 1973, herdruk van boek uit 1874.

Beijer, H. 1982. Honderd jaar telefonie in Haarlem. *Haerlem Jaarboek 1981*. 1982, Vereniging Haerlem.

Blom, A. Van der. 1995. *Lieven de Key, Haarlems stadsbouwmeester*. Haarlem : Schuyt & Co, 1995. ISBN 90 6097 406 9.

Broek, A.M. van den. 1988. Een topografisch-historische verkenning rond het voormalige Zijklooster te Haarlem. *Haerlem Jaarboek 1987*. 1988, Vereniging Haerlem.

Crul, I. 2015. Kroniek 2014. *Haerlem Jaarboek 2014*. 2015, Vereniging Haerlem.

Dichtbij.nl. 2021. TNT Post opent nieuw TNT Postkantoor in Haarlem. *Dichtbij.nl*. [Online] Dichtbij.nl, 2021. [Citaat van: 22 april 2021.] <https://www.dichtbij.nl/515431/tnt-post-opent-nieuw-tnt-postkantoor-haarlem>.

Glaudemans, C. 1986. De Haarlemse kweekschool voor onderwijzeressen. *Haerlem Jaarboek 1985*. 1986, Vereniging Haerlem.

Goes, J.J. van der. 1987. De geschiedenis van de posterijen in Haarlem. *Haerlem Jaarboek 1986*. 1987, Vereniging Haerlem.

HaarlemsDagblad. 1922. De uitvoering van de tabakswet in het oude postkantoor. *Haarlems Dagblad*. 10 Juni 1922, p. 8.

—. **1973.** Gemeente huurt groot deel van Postkantoor voor 143 mille, voor afdelingen bevolking-burgerlijke stand. *Haarlems Dagblad*. 30 Maart 1973, p. 5.

—. **1922.** Het nieuwe post- en telegraafkantoor. *Haarlems Dagblad*. 27 Juli 1922, p. 1.

—. **1919.** Het nieuwe Post- en Telegraafkantoor. *Haarlems Dagblad*. 13 Februari 1919, p. 1.

—. **1917.** Het nieuwe Postkantoor. *Haarlems Dagblad*. 4 September 1917, p. 1.

—. **1921.** Ons nieuwe post- en telegraafkantoor. *Haarlems Dagblad*. 24 Januari 1921, p. 6.

—. **1922.** Van het oude naar het nieuwe postkantoor. *Haarlems Dagblad*. 10 April 1922, p. 2.

—. **1974.** Vernieuwing Haarlems postkantoor: afscheid van monumentaal tijdperk. *Haarlems Dagblad*. 25 Februari 1974, p. 5.

Haerlem, Historische Werkgroep van de Vereniging. 2007. *Meer dan steen*. Wormer : Historische Vereniging Haerlem en Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 2007. ISBN 978 90 78381 07 5.

Helsloot, P.N. 1989. *Het NUT in Haarlem, Twee eeuwen volksoontwikkeling 1789-1989*. Haarlem : Uitgeverij De Vrieseborch-Haarlem, 1989. ISBN 90 6076 306 8.

Helversteijn, W. 1987. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1986*. 1987, Vereniging Haerlem.

HistorischeWerkgroepHaerlem. 1980. *de Haarlemse Oude Gracht*. Haarlem : Uitgeverij de Vrieseborch in opdracht van Boekhandel H. de Vries, 1980. ISBN 90 6076 130 8.

Kroon, W. 1950. *Geschiedkundig overzicht van het Haarlemse Postwezen*. Den Haag : Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie, 1950.

Leeuwen, K. van. 2005. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2004*. 2005, Vereniging Haerlem.

— **2010.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2009*. 2010, Vereniging Haerlem.

— **2012.** Kroniek 2011. *Haerlem Jaarboek 2011*. 2012, Vereniging Haerlem.

Maatschappij-tot-Nut-van-'t-Algemeen. 2017. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. *Nut*. [Online] Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 2017. [Citaat van: 17 April 2021.] <https://www.nutalgemeen.nl/over-t-nut/historie>.

PostNL-Holding-B.V. 2021. De koninklijke geschiedenis van PostNL. *PostNL*. [Online] PostNL Holding B.V., 2021. [Citaat van: 22 April 2021.] <https://www.postnl.nl/over-postnl/over-ons/geschiedenis/>.

Pronkhorst, A., Ginneken, S. van en Claus, M. 2003. *De Amsterdamse School*. Rijswijk : Uitgeverij Elmar b.v. Rijswijk, 2003. ISBN 90 5947 014 1.

RedactieJaarboek. 2013. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2012*. 2013, Vereniging Haerlem.

Ree-Scholten, G.F. van der (redactie). 1995. *Deugd boven geweld*. Hilversum : Verloren, 1995. ISBN 90 6550 504 0.

Smitsloo-De Graaff, M. 2007. *Tussen tol en trekvaart, 350 jaar het nonument, het water en de mensen Haarlem - Leiden*. Leiden : Uitgever Tolhuysch, Oegstgeest, 2007. ISBN 978 90 811850 1 5.

Wagt, W. de, et al. 2005. *Architectuurgids Haarlem*. Haarlem : Uitgeverij 010, Rotterdam, 2005. ISBN 90 6450 550 0.

Weiden, J. van der. 2008. De werkgroep Gebouw en Omgeving / Stadskantoor. *Haerlem Jaarboek 2007*. 2008, Vereniging Haerlem.